

Станіслав Келембет

КНЯЗІ МСТИСЛАВСЬКІ ТА ЇХ СІВЕРСЬКІ ВОЛОДІННЯ В XV СТ.

DOI: 10.58407/litopis.240102

© С. Келембет, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2174-627X>

Мета: дослідити історію роду князів Мстиславських, які були відгалуженням династії Гедиміновичів і найближчими родичами володарів Великого князівства Литовського, протягом XV ст. Особливу увагу приділено фактам приналежності до Мстиславського князівства містечок-волостей, розташованих у межах історичної Сіверської землі – Мглина, Поповаї Гори та, вірогідно, Дрокова. **Методи:** застосовано як загально-наукові (аналіз, синтез, дедуція, індукція), так і спеціально-наукові методи дослідження – історико-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, історичної реконструкції тощо. **Новизна:** в рамках заявленої теми вперше конкретизуються деякі проблемні епізоди, що стосуються хронології правління князів Мстиславських та складу їх сіверських володінь. На думку автора, Мглинська волость була приєднана до Мстиславського князівства суттєво пізніше його утворення, зокрема в 1406 р. А Попова Гора, імовірно, опинилась у володінні Мстиславських лише в середині XV ст. Визначається конкретний рік смерті князя Івана Юрійовича – 1485-й. Встановлюється, що після московської окупації Сіверщини 1500 р. Мглин і Попова Гора перейшли у володіння князів Можайських-Стародубських. **Висновки:** вперше у вітчизняній історіографії критично розглянуто історію роду князів Мстиславських, систематизовано в форматі виокремлених біографічних нарисів, протягом того періоду, коли територія Мстиславського князівства включала деякі північні волості Сіверської землі.

Ключові слова: Мстиславське князівство, Гедиміновичі, Велике князівство Литовське, Сіверська земля, Мглин, Попова Гора, Литовська метрика.

Ця стаття продовжує серію попередніх (опублікованих на сторінках «Сіверянського літопису» протягом 2015–2019 рр.), де розглянуто скупі інформацію про тих «удільних» князів, васалів Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), які в др. пол. XIV – XV ст. мали володіння в межах історичної Сіверської землі. Остання зі згаданих публікацій була присвячена двом князям, під владою яких наприкінці правління Вітовта († 1430) опинилась більша частина Сіверщини. За своїм походженням ці князі, Швитригайло Ольгердович і Жигимонт Кейстутович, мали найвищий статус серед всіх удільних Гедиміновичів, додатково підкріплений їхнім католицьким віросповіданням (переважна більшість інших нащадків Гедиміна були православними). Завдяки цим факторам обидва зазначені «принци крові» згодом стали володарями ВКЛ, «прославившись» як такі під час кривавої громадянської війни 1432–1438 рр. Отже, якщо дуже коротко, ситуація в Сіверській землі протягом 1420–1430-х рр. була такою¹.

Із 1420 р. «Швитригайло инако Болеслав з Божьей милости князь Черниговский и иных» (титул 1424 р.), молодший брат польського короля Владислава II (Ягайла Ольгердовича), володів південною Сіверщиною з головними центрами в Чернігові, Новгород-Сіверському і Трубчевську. Північну ж частину регіону займало Стародубське князівство, правителем якого був Жигимонт Кейстутович, рідний брат великого князя Вітовта (і двоюрідний Швитригайла); йому ж належали Гомель та, мабуть, Брянськ із волостями (серед яких станом на кінець століття міський статус мали Радогощ і Почеп²). Щодо східної Сіверщини з центрами Путивль, Рильськ, Курськ, Донецьк (городище біля Харкова),

¹ Докладніше див.: Келембет С. Литовсько-католицькі князі в Сіверській землі: 1401–1452 рр. *Сіверянський літопис*. 2019. № 4–5. С. 8–26.

² У 1500–1501 рр. московський посол у кримського хана, перераховуючи «городы», захоплені Москвою від ВКЛ, повинен був назвати «городъ Путивль, Дбрянскъ, Радогощъ, Почапъ» і т. д. (*Сборник Императорского Русского исторического общества* (далі – Сборник РИО). Санкт-Петербург: Тип-я Ф. Елеонского и К^о, 1884. Т. 41: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою Ордами и с Турцией. Т. I. С. 327, 344). У переліку 1503–1504 рр. татари не повинні були воювати між іншими «городовъ ... Брянска, Почапа, Радогоща» (Там само. С. 494, 535). Приналежність волості Радогощ до «Брянского повѣта» засвідчує великокняжий акт 1498 р.: *Lietuvos Metrika* (далі – LM). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012. Кн. 5 (1427–1506). Nr 179. P. 112.

Оскол, Милолюбль і Мужеч³, то жодної інформації про їх приналежність у 1420-х рр. не збереглося. Теоретично ця територія могла як входити до складу Чернігово-Сіверського князівства Швитригайла, так і знаходитися під прямою владою Вітовта. У кожному випадку, після смерті останнього 1430 р. та переходу Швитригайла на великокняжий престол у Вільні його сіверське князівство «самоліквідувалося». Невдовзі аналогічно зникло й Стародубське князівство Жигимонта, який у 1432 р., очоливши державний закат, обійняв великокняжу владу в Литві; проте більшість руських земель ВКЛ, включаючи Сіверську, він зміг відібрати від Швитригайла лише 1438 р.

Однак із часів Вітовта в межах Сіверської землі, крім основних Чернігівського та Стародубського князівств (не рахуючи кількох «міні-князівств» – фактично пересічних маєтків, власники яких не належали до правлячої династії)⁴, існувала ще одна територія, підвладна литовським «принцам крові» з нащадків Гедиміна. Щоправда, ця територія була відносно незначною та, головне, не мала формату окремого князівства, являючи собою лише частину сусіднього «уділу». Йдеться про Мстиславське князівство, до складу якого в XV ст. входили кілька містечок-волостей, розташованих на півночі історичної Сіверщини (нині Брянська обл. РФ) – Мглин, Попова Гора та, вірогідно, Дроков⁵. Усі ці три містечка згадані у відомому переліку «А се имена всѣм градом руським, далним и ближним»⁶, укладення якого останнім часом відноситься до 1448/49 р.⁷ Приналежність Мглина і Дрокова до категорії «города Северские» чітко засвідчується у пізніший, московський період історії Сіверщини (1500–1618 рр.)⁸.

За умовами Деулінського перемир'я 1 (11) грудня 1618 р. Сіверська земля була «розірвана» між двома державами: Москва погодилася відступити Речі Посполитій основну, західну частину регіону, серед них і «города Поповы Горы с волостми»⁹. Сусідні ж волості Мглин і Дроков у обох перемирних грамотах згадані на протилежній, московській стороні¹⁰ (якщо це не технічна помилка – «інерційний» недогляд при використанні тексту попередніх угод¹¹), однак уже в наступному десятилітті вони точно входили до складу Речі Посполитої. Зокрема, йдеться про Стародубський повіт Смоленського воєводства, створений у 1625 р. на тій частині Сіверщини, яка внаслідок її поділу між Польським королівством і ВКЛ відійшла до останнього. Саме в складі литовського Стародубського повіту й опинилися такі адміністративні одиниці, як Поповогорський уїзд і Мглинська волость¹².

³ Всі вони згадані в *Списку міст Швитригайла* 1432 р. (Полюхов С. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV в. Москва: Индрик, 2015. С. 522–525). На той час це були дійсно значні міста (згодом запустіли), оскільки після назв Курська, Донецька та групи Оскол–Мужеч додано уточнення: «з багатьма волостями (cum multis districtibus)». Про їх локалізацію див.: Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998. С. 135–136, 217 (картосхема).

⁴ Зокрема, нащадки останнього великого князя Чернігівського і Брянського з династії Ольговичів, Романа II Михайловича († 1401), зберегли брянське містечко-волость Осовик і в XV ст. звалися князями Осовицькими (Келембет С. Великий князь Роман Михайлович II – останній самостійний володар Чернігова. *Сіверянський літопис*. 2016. № 2. С. 12–13, 16; Келембет С. Литовсько-католицькі князі... С. 9). А нащадок знаменитого татарського еміра Мамаєва, князь Іван Олександрович Глинський, отримав від Вітовта сіверське містечко Хоробор із кількома селами у Подесенні, на схід від Чернігова. Вірогідно, до цього ж татарського роду належав і князь Урустай Менський 1408 р., власник сусідньої Мени (Келембет С. Князі Глинські: походження роду, Глинське князівство, володіння в Сіверській землі. *Сіверянський літопис*. 2019. № 2. С. 5–8, 13–16). Більш відома т. зв. «Еголдаєва тьма» – східно-сіверські міста Мужеч, Милолюбль і Оскол, які отримав виходець із Орди князь Сголдай-Дмитро Сарайович. Але він перейшов на службу до ВКЛ, вірогідно, вже після смерті Вітовта, десь між 1432 і 1443 рр. (Там само. С. 4).

⁵ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. С. 43–44, 92, прим. 7.

⁶ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов* (далі – НПЛ). Москва–Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. С. 476 (найстарший список пам'ятки). Попова Гора і Дроков тут перераховані серед групи «київських» міст, до якої віднесено й майже всі сіверські, але «Стародуб на Ланѣ (?), Мыглинь» – невідомо чому серед «литовських».

⁷ Кучкин В. Датировка списка «А се имена градом всѣм руським далним и ближним». *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2015. № 3. С. 70–72. У попередній історіографії укладення списку відносилось до кінця XIV ст. Але Т. Баранаскас навів вагомні аргументи, що пам'ятка не могла з'явитися раніше 1420-х рр. Е. Зайковський запропонував значно старше датування протографа списку, 1320-ті рр., але погоджувався, що в ньому присутні суттєві редакторські вставки 1420-х рр. (Зайкоўскі Э. «Список городов русских дальних и ближних»: датировка протографа. *Князья доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9. С. 273–289).

⁸ *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* Москва–Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. С. 437 (заповіт Івана Грозного).

⁹ Małow A. Dokumenty polsko-rosyjskiego rozejmu wiatargo 11 (1) XII 1618 r. we wsi Dywilino. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. 2020. T. XVII. No 2. S. 26, 28, 42, 45.

¹⁰ Ibid. S. 30, 44.

¹¹ На таку думку наводить хоча б розташування Мглина та Дрокова між містами, які відходили до Речі Посполитої – Стародубом, Поповою Горою та Почепом. Також впадає в вічі, що в грамотах 1618 р. на московській стороні, причому буквально перед Мглином і Дроковом, згадані Сновськ і Хоробор – волості Чернігівського повіту, при тому що раніше Москва вже відмовилась від «города Чернігова с волостми».

¹² *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.* / Pod red. A. Rachuby. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. S. 5–7. «Ян Гридич, секретар королівський, отримав у 1621 р. правом дожиттєвим цілий уїзд поповогорський з замком у Поповій Горі» (s. 18). У Мглині 1625 р. була осаджена козацька хоругва (s. 13), а 1634 р. Миколай Абрамович отримав «правом ленним вічним Мглин з во-

За часів козацької Гетьманщини ця територія, як відомо, також належала до географічної Сіверщини. Литовська влада тут остаточно зникла 1652 р., коли «изъ Сѣвери, то есть изъ Стародубова, Поченова, Мглина, Дрокова, жолнѣровъ выгнало посполство сами тихъ городовъ»¹³. У північній Сіверщині фактично сформувався Стародубський козацький полк, хоча спочатку його очолювали лише «наказні» полковники, підпорядковані полковникам Ніжинським «и всего Сѣвера» (до 1663 р.)¹⁴. На початку 1654 р. тут уже існували Мглинська, Попогорська та Дроковська козацькі сотні з центрами у відповідних містечках¹⁵.

Отже, оскільки територіальна округа Мглин – Попова гора, безперечно, входила до складу історичної Сіверщини, маємо вагомий підстави віднести її перших відомих власників, князів Мстиславських, до «регіональної корпорації» удільних сіверських князів ВКЛ. Водночас, зважаючи на те, що основна територія Мстиславського князівства знаходилася поза межами Сіверщини, в рамках нашої теми не обов'язково досліджувати *повні* біографії Мстиславських. У першу чергу, нас буде цікавити хронологія правління цих нащадків Гедиміна (включаючи й «еміграційні періоди» – перебування на службі у Великому Новгороді), а також не цілком ясна періодика приналежності їм зазначених сіверських волостей.

Основна територія Мстиславського князівства, включаючи столицю (тепер райцентр Могильовської обл. Білорусі), колись входила до складу Смоленського великого князівства, будучи відірваною від останнього 1359 р., коли Ольгерд Литовський «Мстиславль взялъ, а Литву свою въ немь посадиль»¹⁶. Першим повноправним удільним князем Мстиславля став Лінгвеній¹⁷, у православному хрещенні Семен¹⁸ – один із молодших синів Ольгерда († 1377), народжених у його другому шлюбі з тверською княжною Уляною Олександрівною († 1392).

На думку більшості дослідників, **Семен-Лінгвеній Ольгердович** отримав Мстиславське князівство після того, як у 1392 р. повернувся до Литви з Великого Новгорода (де знаходився в якості службового князя з 1389 р.)¹⁹. Справді, ще 1386 р. литовським намісником у Мстиславлі був князь Кориґайло Ольгердович, залишаючись таким, мабуть, до своєї загибелі 1390 р.²⁰ Що ж до Семена-Лінгвеня, то він у власних актах 1388–1389 рр. виступав узагалі без якого-небудь «удільного» титулу, на відміну від аналогічних доку-

люстю і 500 волок від староства стародубського» (с. 30). До Мглинської волості Абрамовича належав і Дроков (Сіверщина гетьманських часів. / Упор. Мицик Ю., Тарасенко І. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. Т. 1: XVII ст. С. 57).

¹³ Летопись Самовида по новооткрытым спискам. Киев: Тип-я К.Н. Милевского, 1878. С. 33.

¹⁴ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Тип-я К.Н. Милевского, 1888. Т. I. Полк Стародубский. С. 12–13; Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: Стилюс, 2010. С. 63.

¹⁵ Їх опис див.: Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / Упор. Мицик Ю., Кравець М. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. С. 315, 340–347.

¹⁶ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Петроград, 1922. Т. XV. Вып. 1. С. 68 (*Рогожський літописець*).

¹⁷ Написання цього імені у джерелах відзначається значною варіативністю, в історіографії його загальноприйнятої форми також не існує. З нашої точки зору, унікальні імена литовських князів бажано максимально наближати до тих форм, які фіксуються в їхніх власних оригінальних документах, а також актах найближчих родичів – навіть всупереч історіографічній традиції (напр. Швитриґайло від «Швитриґайло», а не Свидриґайло). Відповідно приймаємо українську транскрипцію «Лінгвеній», засновуючись на таких документальних згадках. В оригінальних латиномовних актах князя 1388–1389 рр. він зветься «Lingweny», «Lingwenis» (Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1932. Nr 19, 25, 27. S. 16, 23, 25); в офіційних актах великого князя Ягайла 1379 і 1382 рр. – «Langwenne» (Codex diplomaticus Lithuaniae. Vratislaviae: Sumtibus Sigismundi Schletter, 1845. Nr I, III–V. P. 55, 57, 58, 59–60); 1385 р. – «Ligwen» (Akta unji Polski z Litwą... S. 3, nr 1); Вітовта 1397 р. – «Lyngweup» (Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. Москва: Университет Д. Пожарского, 2015. Т. I. № 36. С. 105). У єдиній, здається, оригінальній руськомовній грамоті самого князя його ім'я написано як «Лыгвеній» (*Акты, относящиеся к истории Западной России* (далі – АЗР). Санкт-Петербург: Тип-я II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. Т. I. № 10. С. 26); а у п'яти оригінальних грамотах його сина Юрія той зветься «Лынгвѣнович», «Лынквѣнович», «Лынквѣнович» (Варонін В. Князь Юрай Лынгвѣнович Мсціслаўскі. Гістарычны партрэт. Мінск: Тэхналогія, 2010. С. 54–60). У списках *Першого літописного зведення ВКЛ* (сер. XV ст.) також домінують варіанти з першою голосною «ы», іноді й наступною приголосною «н»: «Лыньгвѣний», «Лынгвѣнемь», «Лынгвѣна», «Лынквѣнья», «Лыньквѣню» (ПСРЛ. Москва: Наука, 1980. Т. XXXV. С. 30, 64, 65, 78, списки *Никифорівський, Супрасльський, Слуцький*). Інша, суттєво відмінна традиція написання імені, започаткована в новгородському та московському літописанні: «Лугвені / Лугвеніи». «Лугвѣнь», іноді «Лугвѣнь».

¹⁸ Вірогідно, Лінгвеній був охрещений у 1378/79 р. у зв'язку з тим, що посів княжий стіл у Полоцьку; вже 29 вересня 1379 р. він мав власну печатку з написом «Печатъ князя великого Семиона Полоцкого» (Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. Т. I. С. 704; Т. II. С. 33).

¹⁹ ПСРЛ. Москва: Языки русской культуры, 2000. Т. VI. Вып. 1. Стб. 507–509 (*Софійський Літопис старшого ізводу*), та ряд інших літописів; Halecki O. Dzieje uni Jagiellońskiej. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1919. Т. I. S. 145; Krupska A. Udział księstwa mściławskie pod rządami Litwy. *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Historyczne*. 1971. Т. 2. S. 35, та деякі інші праці.

²⁰ ПСРЛ. Т. VI. Вып. 1. Стб. 484, і т. д.; Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999. S. 119, 145–147.

ментів своїх братів та інших Гедиміновичів²¹. Утім, Лингвеній міг отримати Мстиславське князівство як 1392/93 р., так і суттєво пізніше, оскільки в рамках періоду між весною 1393 та літом 1396 рр. він був ще намісником («служою») великого князя Вітовта в Полоцьку²². Перша конкретна згадка про княжіння Семена-Лингвеня у Мстиславлі належить лише до 15 травня 1399 р., коли там померла його дружина Марія, дочка московського володаря Дмитра Донського (тіло якої було перевезено й поховано в Москві)²³.

Про сіверський Мглин як володіння Семена-Лингвеня свідчить, насамперед, коротка регеста в найдавнішій книзі *Литовської метрики*: «Кн(я)зю Аньдрею (Порховському, згаданий трохи вище – С.К.) во Мъглине Вольчино а Красновичи, какъ при Лынькгвенью держаль»²⁴. Також у пізнішому акті великого князя Олександра 1499 р. згадано: «А которимъ бояромъ мстиславскимъ и мъглинскимъ подавали именья кн(я)зь Лыкгвенеи а княз Юреи, сынъ его»²⁵. Щодо Попової Гори, її колишнє підпорядкування Мстиславлю, як і Мглина, ретроспективно засвідчує т. зв. *Пам'ять* 1527 р.: «Мглын город Мстиславского повету, за московскимъ»; «што взял великий кн(я)зь московский город Попову Гору взял повѣта Мстиславского»²⁶. Однак приналежність Попової Гори князям Мстиславським документується лише з часів Івана Юрійовича, онука Семена-Лингвеня, який видав там свою грамоту 1468 р. А з актів великого князя Олександра 1495, 1499 і 1501 рр. можна зробити висновок, що Попову Гору, як і «білоруський» Тетерин, Юрій Лингвенович або (скоріше) Іван Юрійович отримали тільки від короля Казимира (великий князь Литви у 1440–1492, король Польщі з 1447 р.)²⁷. Найвірогідніше, те саме стосується й сіверського Дрокова, приналежність якого до Мстиславського князівства дослідники припускають на підставі його географічного розташування – між Мглином і Поповою горою²⁸.

Загалом включення до складу Мстиславського князівства його південної, сіверської частини, насамперед Мглинської волості, виглядає досить штучним, оскільки порушувало історичні кордони давньоруських «земель» (Смоленської та Чернігово-Сіверської). Тому видається цілком логічним припустити, що територія Мглин–Попова Гора спочатку належала до сусіднього (з півдня) Стародубського князівства, будучи приєднаною до Мстиславського внаслідок якихось особливих обставин. І такі, гадаємо, справді є. На межі XIV–XV ст. у Стародубі княжив Олександр Патрикійович, який у серпні 1406 р., під час литовсько-московської війни, був звинувачений у намірі перейти на бік Москви, ув'язнений і втратив свої володіння. Після цього великий князь Вітовт надав Стародуб і Брянськ Болеславу-Швитригайлу Ольгердовичу – рідному брату Семена-Лингвеня. Останній, як і Швитригайло, також відзначився у згаданій війні, в червні 1406 р. здобувши підвладний Москві Воротинськ (на верхній Оці)²⁹. Тож здавалося б досить дивним, щоб Вітовт, так щедро нагородивши Швитригайла, міг обділити старшого Лингвеня, володіння якого розташовувалися на північ від «трофейного» Стародуба. Відповідно, вважаємо дуже вірогідним, що саме тоді Лингвеній і отримав сіверський Мглин, вилучений зі складу Стародубського князівства та приєднаний до Мстиславського. Крім того, збереглося пряме свідчення про аналогічні дії Вітовта, спрямовані на розширення Мстиславського князівства – за рахунок приєднання до нього сусідньої волості Смоленської землі «Молоховский путь»³⁰.

Протягом 1407–1412 рр. Семен-Лингвеній Ольгердович був (уже вдруге) службовим князем у Великому Новгороді, але водночас зберігав міцні зв'язки з ВКЛ, зокрема, брав участь у Великій війні з Тевтонським орденом і Грюнвальдській битві 1410 р.³¹ Наступні

²¹ Akta unji Polski z Litwa... Nr 19, 25–28. S. 16, 23–25. Версія, нібито Семен-Лингвеній був князем Мстиславським уже весною 1389 р. (Мяцельскі А. Мсціслаўскае княства і ваеводства ў XII–XVIII ст. Мінск: Беларуская навука, 2014. С. 127), заснована на непорозумінні – очевидно, заголовку до грамоти від 25 квітня 1389 р., зробленому для її публікації в «Актах Западной России» 1846 р.: Абеленцева О. К вопросу об истории Кричевского наместничества митрополитов Киевских и всея Руси в XV в. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. № 4. С. 77, прим. 12.

²² Полоцкие грамоты... Т. I. № 32, 36. С. 101–102, 104–106; Т. II. С. 47–49, 413. Московський літописець, повідомляючи про шлюб Семена «Лугвеня» з дочкою Дмитра Донського, що відбувся в Москві 14 червня 1394 р., знає його лише як князя «Литовського» (*ПСРЛ*. Москва–Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 2004. Т. XXV. С. 221).

²³ *ПСРЛ*. Т. XXV. С. 228–229.

²⁴ *LM*. Vilnius: Žara, 1998. Kn. 3 (1440–1498). P. 36.

²⁵ *LM*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012. Kn. 5 (1427–1506). Nr 224. P. 139.

²⁶ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. С. 212–213.

²⁷ Докладніше про це див. нижче.

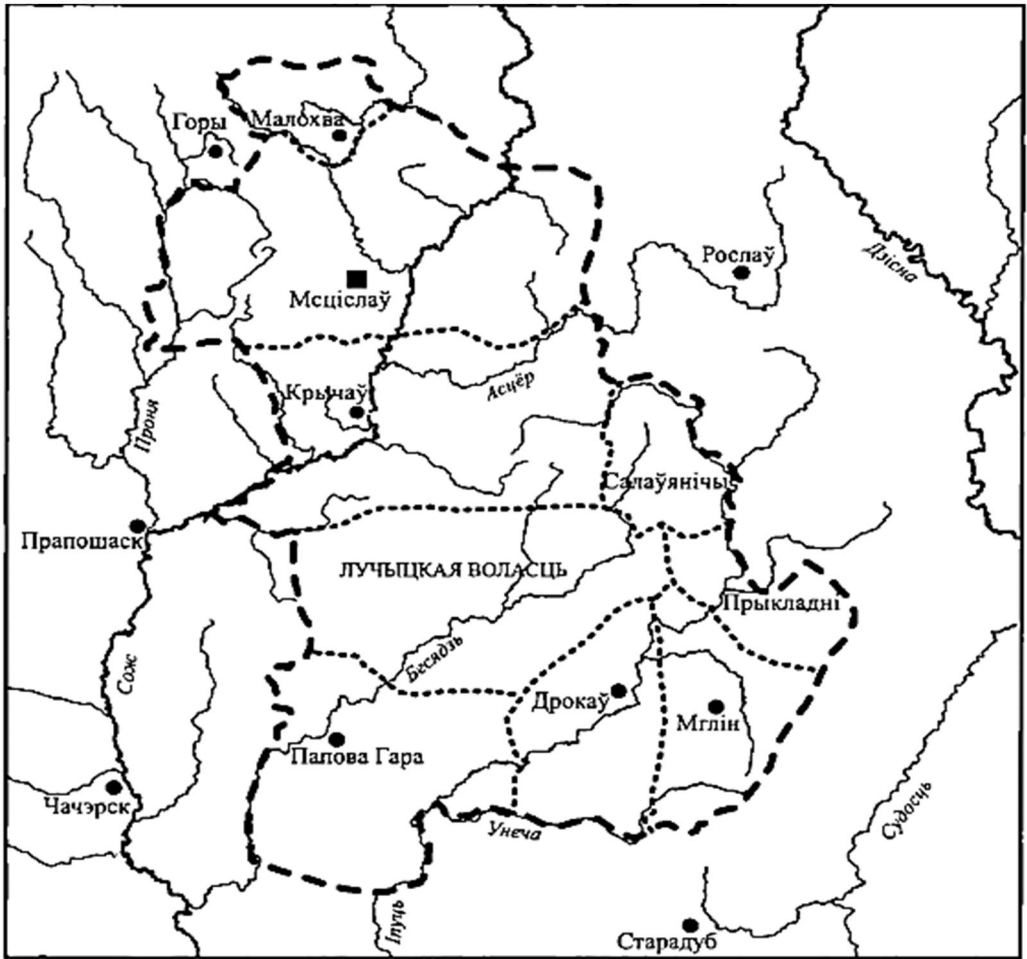
²⁸ Мяцельскі А. Мсціслаўскае княства і ваеводства... С. 140.

²⁹ Беспалов Р. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I. *Средневековая Русь*. Москва: Индик, 2016. Вып. 12. С. 153.

³⁰ Мяцельскі А. Мсціслаўскае княства і ваеводства... С. 142–144 (звідси наводимо й карту Мстиславського князівства XV ст.).

³¹ *НПЛ*. С. 400–404; *ПСРЛ*. Т. VI. Вып. 1. Стб. 531–535; Полехов С. Лугвень, Новгород и восточная политика Витовта (1411–1414) в свете малоизвестных источников Кёнигсбергского архива. *Мсціслаў і Мсціслаўскі край*. Мінск: Беларуская навука, 2019. С. 62–68.

ж два десятиліття князь, здається, провадив спокійне життя у своєму Мстиславлі (1421 р. приймав там митрополита Фотія³²). Остання прижиттєва згадка про Семена-Лингвена належить до 19 червня 1431 р., коли союзний договір ВКЛ з Тевтонським орденом у Христе-мелі, разом із великим князем Швигригайлом, уклали також вісім удільних князів, *першим* серед яких виступає «Semeon Ulgerdowicz»³³. Ця згадка свідчить про край високий статус князя Мстиславського – адже він був старшим братом Швигригайла³⁴, відмовившись від права на віленський престол, очевидно, лише через своє православне віросповідання, неприйнятне для голови Литовсько-Руської держави³⁵. Слід гадати, Семен-Лингвен помер того ж 1431 р. А не пізніше наступного року його старший син, Юрій, отримав підтвердження на Мстиславське князівство – «свого батьківського уділу, котрий йому записав князь Швигригайло»³⁶.

● – город; — — — — — граница Мстислаўскага княства; ..... – граница валасцей Мстислаўскага княства

³² ПСРЛ. Т. XXXV. С. 33, 56, 78.

³³ Liv-, Est- und Curländisches urkundenbuch. Riga, Moskau: Verlage von J. Deubner, 1884. Bd. 8. № 462. S. 271-273.

³⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1993 [1907]. Т. IV. С. 515. Ян Тенговський, вступив до літописного переліку синів Ольгерда, вважає Лингвена старшим навіть за короля Ягайла – оскільки він у 1379 р. вже мав власну печатку та був охрещений у православ'я: Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. S. 56, 118. Дійсно, православними були обидва старші рідні брати Ягайла, Корибут-Дмитро та Скиригайло-Іван – на відміну від молодших Ольгердовичів, які залишались язичниками до 1386 р., коли були охрещені за католицьким обрядом. Але язичництво Ягайла до 1386 р. мало особливу й дуже поважну причину: він був великим князем язичницької Литви, а отже, його віросповідання критерієм для визначення старшинства слугувати не може.

³⁵ Полехов С. Наследники Витовта... С. 158.

³⁶ Там само. С. 250, 538 (згадка про зміст листа князя Юрія 1442 р., висланого «із Русі лівонцям»).

Юрій Лингвенович, наслідуючи приклад батька, був не лише удільним князем Мстиславським, але й кілька разів – службовим князем у Великому Новгороді. На початку червня 1432 р. Швитригайло, задовольнивши прохання новгородців, дав згоду, щоб їхнім князем став «herzog Jurii Langwinowicz», причому з умовою, в разі потреби, надавати допомогу литовському господарю³⁷. Справді, восени «прииха в Новгород князь Юрь Семенович съ своєю княгиною из Литовской земли»³⁸. Але дуже швидко йому довелося повертатися до ВКЛ – щоб виконати згадане зобов'язання, дане Швитригайлу. 1 вересня в Литві відбувся державний заколот, внаслідок якого віленський престол посів Жигимонт Кейстуович, а Швитригайло втік до Полоцька, причому вірність останньому зберегли більшість руських земель ВКЛ. Зібравши свої сили, Швитригайло пішов у наступ на Литву, де зустрівся з військом Жигимонта біля Ошмяни. 8 грудня 1432 р. тут відбулася велика битва, в якій Ольгердович зазнав поразки від Кейстуовича. Ряд князів та панів, васалів Швитригайла, загинули або потрапили в полон; серед останніх був і Юрій Лингвенович³⁹. У неволі він провів майже 10 місяців – поки не втік звідти й десь у перших числах жовтня 1433 р. прибув до Мстиславля, де тоді знаходився і сам Швитригайло⁴⁰.

Під час полону Юрія Лингвеновича, тобто з грудня 1432 по вересень 1433 рр., владу в Мстиславському князівстві, включаючи сіверський Мглин, обіймав його молодший брат **Ярослав-Федір Лингвенович**⁴¹ (народився в 1411 р.⁴²). Про це свідчать кілька регест 1440-х рр. у *Литовській метриці*: «Санку у Засельи⁴³ ... и два ч(о)л(о)в(е)ки, што у князя Ерослава выслужиль»; «Никону и з детьми: што был выслужиль у кн(я)зя Лынъквгена а у с(ы)на его кн(я)зя Ерослава»; «а во Мъглине Хомино, какъ при Ярослави держаль и при Жикгимонъте»; «У Мстислави и у Кричеве. Пахоми Нефедовичу отчина его Избучинь, какъ при Ярослави и при Жикгимонте держаль»⁴⁴. 22 березня 1433 р. Ярослав Лингвенович, перебуваючи з іншими васалами Швитригайла у Вітебську, *першим* серед них засвідчив колективний лист на Базельський церковний собор, в якому звав себе «племінник короля Польщі та князя Швитригайла» (*Jaruslaus Lengeleuicz, nepos regis Poloniae et ducis Swidrigal*)⁴⁵.

У вирішальній битві під Вількомиром 1 вересня 1435 р., де війська Жигимонта Кейстуовича завдали поразки Швитригайлу Ольгердовичу, на боці останнього взяли участь обидва брати Лингвеновичі. Молодший Ярослав тут загинув⁴⁶, а Юрій разом зі Швитригайлом зміг врятуватися втечею до Полоцька⁴⁷. Очевидно, невдовзі після цього, на межі 1435–1436 рр., великий князь Жигимонт захопив Мстиславське князівство⁴⁸. На початку XVI ст. автор *Третього літописного зведення ВКЛ* (т. зв. *Хроніки Биховця*) писав, що після перемоги над Швитригайлом Жигимонт арештував князя Юрія Лингвеновича, ув'язнивши його «у меншому замку Троцком», де він нібито сидів аж до вбивства Жигимонта 1440 р. – коли був звільнений литовськими панами й поїхав до Мстиславля⁴⁹. Можливо, насправді тут ідеться про ув'язнення Юрія протягом 1432–1433 рр. Принаймні, 1438 р. він точно був на свободі, оскільки 3 березня приїхав (уже вдруге) до Великого Новгорода⁵⁰.

³⁷ Liv-, Est- und Curländisches urkundenbuch... № 596. S. 352–353, (оригінальний лист до великого магістра Тевтонського ордену від 7 червня 1432 р., російський переклад: Коцебу А. Свитригайло, великий князь Литовский. Санкт-Петербург: Тип-я Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел, 1835. Прибавление. С. 13–14.

³⁸ НПЛ. С. 416.

³⁹ ПСРЛ. Т. XXXV. С. 34, 57, 76, 106–107; Полюхов С. Наследники Витовта... С. 309, прим. 238 (лист Жигимонта до великого магістра від 9 грудня 1432 р.).

⁴⁰ Полюхов С. Наследники Витовта... С. 351, прим. 461; Коцебу А. Свитригайло, великий князь Литовский... С. 186 (про втечу Юрія повідомляється в листі Швитригайла, писаному зі Мстиславля 3 жовтня).

⁴¹ А. Мятельський пов'язував княжіння Ярослава у Мстиславлі з від'їздом Юрія Лингвеновича до Новгорода, який помилково відносив до 1433 р. (Мяцельські А. Мсціслаўскае княства... С. 131).

⁴² ПСРЛ. Т. VI. Вып. 1. Стб. 533.

⁴³ Це село відносилось до Мстиславля (Мяцельські А. Мсціслаўскае княства... С. 137).

⁴⁴ ЛМ. Кн. 3. Р. 36.

⁴⁵ Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens / Ed. Sułkowska-Kuraś I. et Kuraś S. Romae-Lublina: École Française de Rome, 1995. Т. 5: 1431–1449. Nr 1361. P. 250–251. У старому французькому виданні імена поповані ще суттєвіше (Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio. Parisii, MDCCXXXIII. Т. VIII. P. 576–577).

⁴⁶ ПСРЛ. Т. XXXV. С. 35, 58, 77, 107.

⁴⁷ Liv-, Est- und Curländisches urkundenbuch... № 1006. S. 615; Полюхов С. Наследники Витовта... С. 404.

⁴⁸ Досить обгрунтоване припущення С. Полюхова (Полюхов С. Наследники Витовта... С. 406).

⁴⁹ ПСРЛ. Москва: Наука, 1975. Т. XXXII. С. 155, 157.

⁵⁰ НПЛ. С. 419. К. Крупа помилилась, пишучи, нібито в серпні 1437 р. Юрій Лингвенович разом зі Швитригайлом прибув до Кракова, а «під актом угоди з Польщею, виданим 4 вересня 1437 р. у Львові, видніється також підпис Лингвеновича» (Крупа К. Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471. *Przegląd Historyczny*. 1993. Т. 84. З. 3. С. 292, прзрр. 24). Відповідне посилання дослідниці (на лист Швитригайла від 23 вересня 1437 р.) такої інформації не містить, як і згаданий акт від 4 вересня, виданий у Львові Юршею, воеводою Київським, та деякими іншими прихильниками Швитригайла (Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів вел. князів Свитригайла і Жигимонта Кейстуовича. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*.

Що ж до Мстиславського князівства, то ним у др. пол. 1430-х рр. справді володів великий князь Жигимонт, який здійснив кілька земельних надань у Мстиславлі та Мглині⁵¹.

Жигимонт Кейстутович загинув 20 березня 1440 р., а 29 червня великим князем Литви був проголошений малолітній Казимир Ягайлович. Невдовзі після цього литовські пани, фактичні правителі держави, прийняли рішення про відновлення Мстиславського князівства. Як наслідок, «князь Юрь Семенович из Новаграда великаго выѣха в Литву, и князь великий Казимир дал ему очину его всю, Мстиславъ и Кричевъ, иныхъ градовъ и волостей не мало; он же възгордился, засяде Смоленско, и Полоческъ, и Витепъскъ»⁵². До Смоленська Юрія Лингвеновича запросили місцеві «чернѣя люди» (нижче міщанство), причому там його визнано «господаремъ», тобто незалежним володарем⁵³. Ішлося про відокремлення від ВКЛ величезної території – земель Смоленської, Мстиславської, Полоцької та Вітебської. Юрій навіть прийняв титул великого князя, видавши як такий грамоту протопопу Полоцького Софійського собору⁵⁴. Але протистояти військам ВКЛ він не зміг, восени 1440 р. втратив Полоцьк і Вітебськ, а наприкінці року втік до Москви⁵⁵ (де княжив його двоюрідний брат по матері, Василь Васильович).

Після цього Мстиславське князівство, звичайно, знову було конфісковане на користь великого князя Казимира, від імені якого тут була проведена ціла серія земельних надань⁵⁶. Князь же Юрій недовзі повернувся у Великий Новгород (уже втретє), звідки восени 1442 р. писав до лівонських рицарів, «що він хоче зі своїми [людьми] вирушити до Лівонії, а звідти до Пруссії, а звідти до Литви, щоб вимагати свого батьківського уділу, котрий йому записав князь Швитригайло; на це лівонці дають йому відмову»⁵⁷. У Новгороді Юрій Лингвенович знаходився до вересня 1443 р., коли туди прибув його двоюрідний брат, князь Іван Володимирович, прийнятий «на пригороды, на которыхъ был Лугвень и сынъ его Юрьі ...; а князь Юрьі Лугвеньевич поѣха къ Нѣмцемъ, и Немьцьѣ ему пути не даша, и онъ отѣха на Москву». Десь наприкінці 1444 р. знову (вчетверте) «приѣха в Новѣгород с Москвы князь Юрьі Лугвеньевич, и новгородци даша ему корьмлине, по волости хлѣбъ, а пригородовъ не даша»⁵⁸. У грудні 1445 р. інформатор Тевтонського ордену повідомляв із Великого Новгорода, що литвини тричі прислали туди до князя Юрія, з проханням зайняти престол ВКЛ; але той відмовився на користь кандидатури Михайла Жигимонтовича, який має на це більше право, і засвідчив готовність його підтримати. Водночас литовське посольство у Пруссії в січні 1446 р. згадувало, що Юрій Лингвенович просив пробачення у великого князя Казимира, сподіваючись повернути свою «отчину»⁵⁹. Але юний литовський володар на це тоді не погодився.

Натомість, недовзі Мстиславське князівство отримало зовсім іншого правителя. Наприкінці лютого 1446 р. до ВКЛ втік один із московських удільних князів, Василь Ярославич (Серпуховський), який не захотів визнати владу нового великого князя, Дмитра Шемяки – той захопив Москву, наказавши арештувати й осліпити свого старшого двоюрідного брата, Василя Васильовича (Темного). Казимир не лише прийняв утікача, але й надав йому величезні володіння, в основному на Сіверщині: «далъ бо бѣ король кн(я)зю Василью Дѣбрянскъ в вотчину да Гомеи, да Стародубъ, да Мьстисловль и иные многие мѣста». Відступивши Брянськ іншому емігранту, князю Семену Оболенському⁶⁰, **Василь Ярославич** влаштував свою резиденцію у Мстиславлі, але довго там не затримався. Наприкінці того ж року він, швидко сповіщений про звільнення Василя Темного

1913. Т. СХV. С. 17–19, за оригіналом). Очевидно, К. Крупа через неувважність прийняла Юршу за князя Юрія Лингвеновича.

⁵¹ ЛМ. Кн. 3. Р. 36.

⁵² НПЛ. С. 420.

⁵³ ПСРЛ. Т. XXXV. С. 60, 78, 109.

⁵⁴ Полоцкіе грамоты XIII – начала XVI в. Т. I. № 100. С. 198; Т. II. С. 96.

⁵⁵ НПЛ. С. 420–421; Полехов С. Смоленское восстание 1440 г. *Исторический вестник*. Москва, 2014. Т. 7 (154): Литва, Русь и Польша XIII–XVI вв. С. 189–190.

⁵⁶ ЛМ. Кн. 3. Р. 35–37.

⁵⁷ Полехов С. Наследники Витовта... С. 250, 537–538 (згадка в архівному реєстрі Тевтонського ордену).

⁵⁸ НПЛ. С. 423, 424, 425; стиль лігочислення тут явно вересневий.

Твердження про те, нібито 1443 р. Юрій Лингвенович повернувся до Мстиславля, засноване на старій публікації його грамоти Онуфрївському монастирю, виконаній за виписом із *Литовської метрики*, внесеним «в Актовые книги Мстиславскаго Уездного Суда». Тут дата видачі – «лѣта шестытысячного девятсотъ-пятьдесятъ-первого, индикта шестого», тобто 1442/43 р. (АЗР. Санкт-Петербург, 1846. Т. I. № 43. С. 57–58). Однак після публікації протографічного списку з самої *Литовської метрики* з'ясувалося, що там дата – «лѣта шесттысечного девятсотъ шестдесятъ первого, иньдыкта первого», тобто 1452/53 р. (Варонін В. Князь Юрай Лынгвеневиц Мсцислаўскі. Гістарычны партрэт. Мінск, 2010. С. 52–54).

⁵⁹ *Liv-, est- und kurländisches urkundenbuch*. Riga, Moskau: Kommission-Verlage von J. Deubner, 1896. Bd. 10. № 186. S. 122–123; Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu. *Ojcowie i synowie. O tron, władzę, dziedzictwo. W 700. rocznicę narodzin Karola IV Luksemburskiego króla czeskiego i cesarza. 1316–1378*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018. S. 211, 212 (посилання на неопублікований документ).

⁶⁰ ПСРЛ. Москва: Языки русской культуры, 2001. Т. VI. Вып. 2. Стб. 113–114 (*Софійський II літопис*).

(15 вересня)⁶¹, «со всіми бояры и со всіми люд(ь)ми, и с женами, и з дѣтми поидоша изо Мѣстиславля» на допомогу сліпому родичу, людям якого на Різдво (25 грудня) справді вдалося захопити Москву⁶². Покинувши ВКЛ, Василь Ярославич автоматично втратив усі надані йому там володіння.

Тоді Казимир Ягайлович нарешті погодився повернути Мстиславське князівство старому власнику – Юрію Лингвеновичу. Про те, що останній отримав назад свою «отчину», повідомляв прусський посол, який перебував у Литві «близько Різдва Христового» 1446 р.⁶³ Якщо вірити пізнішій *Хроніці Биховця*, Казимир пробачив Юрія Лингвеновича та повернув йому (вже вдруге) Мстиславль, в основному, завдяки клопотанню воєводи Віленського, пана Яна (Івана) Гашгольта – приятеля князя Юрія, який хрестив дітей Гашгольта⁶⁴. Однак при цьому сам Юрій Лингвенович осів на батьківщині далеко не одразу, ще десь на півроку затримавшись у Великому Новгороді. Про це свідчать листи великого магістра Тевтонського ордену, писані в січні – квітні 1447 р.; в одному з них (від 14 березня) згадано, що «herzog Jorgen Langwennowitz», отримавши від володаря Литви свою «отчину», планує їхати на коронацію Казимира до Кракова, призначену на 24 червня, але потім – хоче залишитись на княжінні також і в Новгороді⁶⁵. Мабуть, Юрій поїхав звідти в травні / червні, коли новгородці запросили до себе зі Пскова чергового службового князя, Олександра Васильовича (Чортгорийського)⁶⁶.

У травні 1448 р. князь Юрій Лингвенович, названий першим серед світських аристократів ВКЛ, прибув до Любліна, де відбувся з'їзд із прелатами та панами Польського королівства⁶⁷. Наступне десятиліття князь, схоже, спокійно провів у своєму Мстиславлі. Зокрема, протягом 1452/53–1457 рр. Юрій Лингвенович видав тут ряд грамот місцевому Онуфріївському монастирю та кільком боярам⁶⁸. Один із останніх, Воронеж, у 1455 р. отримав від свого князя володіння і в Мстиславському повіті, і в сіверській частині князівства – «во Мглине ... Манковою землю»⁶⁹.

Наприкінці життя Юрій Лингвенович ще раз, уже вп'яте (!), був службовим князем у Новгороді. Місцевий літописець записав, що 1 листопада 1458 р. «приѣха из Литвы от короля Казимира королевичъ въ Великыи Новѣгородъ, и новгородци прияха его в ч(е)сть. А с нимъ приѣхалъ посолъ короля Казимира панъ Ондрушко Исаковичъ ... а кн(я)зю Юрю Семенович(ю) даша ему пригороды новгородчкыи: Русу, Ладогу, Орѣшоць, Корѣльскыи, Яму, поль Копорьи»⁷⁰. Безперечно, згаданий тут на початку «королевич» – це і є Юрій Семенович-Лингвенович (оскільки старшому сину короля Казимира, Владиславу, тоді виповнилося лише два роки, до того ж католик не міг бути князем у Новгороді). Таке означення Лингвеновича не виглядає надто дивним, зважаючи на його винятковий династичний статус – адже з усіх Гедиміновичів князь Юрій був найближчим родичем, двоюрідним братом короля Казимира⁷¹. Його останнє новгородське княжіння, як і попередні, тривало недовго: вже у серпні наступного 1459 р. «кн(я)зю Юрю Семенович Литовьскыи восхотѣ поѣхати въ свою землю, и съ своею княгиною и своими бояры, и архиеп(и)ск(о)пъ

⁶¹ ПСРЛ. Москва: Наука, 1994. Т. XXXIX. С. 146 (Софійський І літопис за списком Царського).

⁶² ПСРЛ. Т. VI. Вып. 2. Стб. 119–121.

⁶³ Liv-, est- und kurländisches urkundenbuch... Bd. 10. S. 209. № 303; Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz... S. 213, przyp. 80.

⁶⁴ ПСРЛ. Т. XXXII. С. 159.

⁶⁵ Liv-, est- und kurländisches urkundenbuch... Bd. 10. S. 199, 209, 216–217, 218. № 294, (13 січня). 303 (14 березня), 314 (10 квітня), 318 (16 квітня); короткий переказ змісту: Карамзин Н. История государства Российского. Санкт-Петербург: Тип-я Э. Праца, 1842. Кн. II. Т. V. Примечания. Стб. 131–132, прим. 316, № 10, 11, 19, 12.

⁶⁶ ПСРЛ. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2018. Т. XLIV. С. 90 (т. зв. *Літопис Авраамки*); Псковские летописи. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. Вып. 2. С. 48, 137 (князь Олександр поїхав зі Пскова до Новгорода «в Петрово говѣние»; Петрів пост починається через тиждень після Трійці, завершується 28 червня).

⁶⁷ Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 2009. Ks. 12: 1445–1461. S. 68–69.

⁶⁸ Варонін В. Князь Юрай Лынгвеневи́ч Мсціслаўскі... С. 52–61.

⁶⁹ Там само. С. 55–58.

⁷⁰ ПСРЛ. Т. XLIV. С. 93.

⁷¹ У польській історіографії переважає думка про тотожність Юрія Семеновича 1458 р. з однойменним князем Гольшанським, членом Ради ВКЛ (О. Халецький, Л. Колянковський, К. Крупа), або навіть гаданим князем Острозьким – незважаючи на відсутність серед задокументованих Острозьких Юрія Семеновича (Ф. Конечний) (див.: Кгура К. Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471. *Przegląd Historyczny*. 1993. Т. 84, з. 3. С. 295–297, przyp. 61). Натомість В.М. Вернадський впевнено ототожнив Юрія Семеновича 1458 р. з Лингвеновичем (Вернадский В. Новгород и Новгородская земля в XV в. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. С. 214). До такої ж версії, здається, схиляються В.О. Воронін та С.В. Полевих (Полевих С. Наследники Витовта... С. 589). Дійсно, новгородські літописці добре знали тільки одного князя Юрія Семеновича – Лингвеновича; якби 1458 р. до Новгорода прибув якийсь інший князь, слід гадати, це було б спеціально зазначено в літописному тексті. Крім того, ні Юрій Гольшанський, ні гаданий Острозький до династії Гедиміновичів узагалі не належали, а отже, навряд чи могли означатися літописцем як «королевич».

вл(а)д(ы)ка Иона и всь Великыи Новгород ч(е)сть ему въздаша добръ, и одариша его, и отпустиша вьсвоися»⁷².

Невдовзі після цього померла дружина Юрія Лингвеневича, княгиня Софія⁷³, а потім і сам князь Мстиславський. Очевидно, це сталося до 4 червня 1461 р., коли князівством уже володів їх єдиний син Іван – дружина якого видала у Мстиславлі грамоту, де фігурує як повноправна володарка («Божею милостію, мы кнегиня Ивановая Юрьевича, кнегиня Уляна, придали есмо святому Николѣ вь Даниловскомь ... селцо Гридково Студеницкого») ⁷⁴.

Отже, ми навряд чи помилимося, віднісши початок княжіння **Івана Юрійовича** у Мстиславлі до періоду з осені 1459 по весну 1461 рр. На відміну від батька та діда, князь Іван практично не брав участі в політичному житті ВКЛ. Він жодного разу не згадується в оточенні короля Казимира, серед литовських «панів ради», навіть у якості звичайного свідка видачі документів. Уся прижиттєва інформація про Івана Юрійовича, по суті, обмежується кількома його наданнями як правителя Мстиславського князівства. Найстарший із таких датованих актів належить до 1462/63 р.⁷⁵, найпізніший – до 2 липня 1483 р.⁷⁶ Для нашої теми найцікавішою є грамота від 16 жовтня 1468 р., видана Іваном Юрійовичем у Поповій Горі⁷⁷; вона підтверджує тодішню приналежність цього містечка, розташованого на півночі Сіверщини, до складу Мстиславського князівства.

Згідно з повідомленням т. зв. *Пам'яті про князів Глинських*, укладеної в Москві 1532/33 р. за ініціативою князя Федора Мстиславського⁷⁸, «преставилс князь Иван Юрьевич Мстисловский на службе в Киеве»⁷⁹. Тут ідеться про похід великого війська, зібраного зі всього ВКЛ, завданням якого було охороняти «трудова армію», що займалася відбудовою Києва, спаленого татарами кримського хана Менглі-Гірея восени 1482 р. Очолив це військо литовський магнат, пан Богдан Андрійович (Сакович), воєвода Троцький; а першим у його складі дійсно названий князь Мстиславський⁸⁰. За деякими вказівками, ця масштабна військово-політична акція, під час якої помер Іван Юрійович, мала місце в 1485 р.⁸¹

Протягом наступного десятиліття володаркою Мстиславського князівства була **Уляна**, вдова Івана Юрійовича, очевидно, ставши такою згідно з заповітом свого чоловіка. У пізнішому документі 1499 р. згадано, що «вмираючи деи небожчикъ кн(я)зь Иванъ приказал кн(е)гини своеѣ, ажбы тоѣ именьѣ Хвостово отдала Ивашку Олгишевичу. И кн(е)гиня деи небожчица подле слова кн(я)зя своего тоѣ именьѣ Ивашку отдала»⁸². Король Казимир, а потім його син, великий князь Олександр (з 1492 р.), загалом визнали власницькі права княгині Уляни, однак лише до її смерті та з суттєвими обмеженнями. Зокрема, після смерті Івана Юрійовича король вивів з-під влади його вдови одного мстиславського боярина: «казал ему с тыми имени себе служити и листы свои ему на то подавал»⁸³. Після за-

⁷² ПСРЛ. Т. XLIV. С. 94.

⁷³ З цього приводу втішне послання до князя написав сам митрополит Іона (Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI в. Москва: Институт истории СССР АН СССР, 1986. С. 213–214).

⁷⁴ АЗР. Т. I. С. 79, № 65 (за списком 1642 р.).

⁷⁵ Там само. С. 79–80. № 66 (список з оригіналу 6971 р., напевне за вересневим стилем).

⁷⁶ Там само. С. 102–104. № 82 (список за підтвердженням 1633 р.).

⁷⁷ Там само. С. 83–84. № 68 (список за підтвердженням 1633 р.).

⁷⁸ Бычкова М. Родословие Глинских из Румянцевского собрания. *Русско-литовская знать XV–XVII вв. Источниковедение. Генеалогия. Геральдика*. Москва: Квадрига, 2012. С. 284–285, 287–289 (вперше стаття опублікована 1977 р.).

⁷⁹ Там само. С. 290.

⁸⁰ Zródła do dziejów polskich. Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1844. Т. II. S. 119–120. Цей документ, наданий публікаторам бібліографом К. Свідзінським, явно перекладений (хоч і не повністю) з руського оригіналу на польську мову. Звідси передруковано з деякими помилками: Каманин І. Сообщение послов Киевской земли королю Сигизмунду I о Киевской земле и киевском замке, около 1520 г. *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов*. Киев: Типо-Литография и Переплетная И. Крыжановского, 1916. Вып. 2. С. 6–7. Дату «близько року 1520» О. Русина виправляє на 1531 р.: Русина О. Сіверська земля... С. 22, прим. 42.

⁸¹ До літа 1485 р. ці події відніс ще Л. Колянковський, засновуючись, у першу чергу, на хронології призначення Богдана Саковича воєводою Троцьким (Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. Warszawa: Z drukami Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, 1930. Т. I: 1377–1499. S. 363, przyp. 1). Дійсно, 10 вересня 1484 р. пан Богдан Андрійович востаннє згадується як намісник Полоцький (LM. Vilnius: ZARA, 2004. Кн. 4 (1479–1491). Р. 119, nr 86), а як воєвода Троцький – вперше 27 березня 1486 р. (Ibid. Р. 38, nr 1.7). Додамо, що похід Саковича мав місце ще до призначення воєводою Київським Юрія Пацевича. Останній, як воєвода Київський, у датованих документах вперше згадується 9 травня 1486 р. (Ibid. Р. 41–42, nr 4). Він же фігурує на цьому уряді в недатованому ярлику Менглі-Гірея, який видавці відносять до 1484 р. (Ibid. Р. 103, nr 47.4). Однак відповідь на вказане посольство король Казимир дав 22 серпня 1486 р. (Ibid. Р. 141–143, nr 132), а отже, ярлик хана логічніше датувати 1-ю пол. 1486 чи 2-ю пол. 1485 рр. Оскільки масштабні роботи по будівництву Київського замку навряд чи могли проводитися зимою (1484/85 чи 1485/86 рр.), то похід під Київ армії Богдана Саковича слід віднести до 1485 р., найвірогідніше – літа, як і вважав Л. Колянковський.

⁸² LM. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. Кн. 6 (1494–1506). Р. 229, nr 355 (підтвердження 1499 р.).

⁸³ Ibid. Р. 214, nr 328 (підтвердження 1499 р.).

гибелі іншого боярина «кн(е)г(и)ни Мстиславская не хотела жоны его к тым именьям припустити»; тож відповідний наказ, розглянувши справу особисто, дав сам Казимир (явно всупереч бажанню княгині)⁸⁴. Ще більш показовий випадок 1499 р., коли надання, отримане дворянином від покійної володарки Мстиславля, взагалі було скасоване великим князем Олександром, який пояснював: «Ино кн(е)г(и)ни Ивановая Юрьевича не волна была именеи Мстиславских роздавати без воли отца н(а)шого, короля его м(и)л(о)сти, и без нашею»⁸⁵. Втім, не викликали заперечень її церковні пожертви: «кнегиня Ивановая Юрьевича кнегиня Уляна Мстиславская» зробила надання Пустинському монастирю Богородиці в Мстиславлі, а також підтвердила їх стару фундацію Троїцькому собору – «тую жь дань по смерти мужа своего князя Ивана имъ дала»⁸⁶. Про реальну владу Уляни в Мстиславському князівстві свідчить також скарга московського купця, близько 1488 р. пограбованого під Мстиславлем. Постраждалий «о томъ билъ челомъ княгинѣ Улянѣ Мстиславской; и княини деи Уляна ялася ему того грабежа обыскати и отправить да не отправила»⁸⁷.

Княгиня Уляна померла до 15 серпня 1495 р., коли її дочки, «княжны Мстиславские, княжна Настася а княжна Уляна», прибули до великого князя Олександра у Вільну «и били его м(и)л(о)сти чолом о отчине своеи, о Мстиславли, и о иных городех, и о волостех мстиславских». Литовський господар через пана Миколая Радивиловича, воєводу Віленського, відповів, щоб княжни «поехали зася до Мстиславля и мешкали на Мстиславли и на всеи отчине своеи, што держал дед ихъ кн(я)зь Юреи и отец ихъ княз Иван, выменя (виключаючи – С.К.) што будет отец его м(и)л(о)сти корол придал кн(я)зю Юрю а кн(я)ю Ивану именеи и людеи, тую данину отца своего его м(и)л(о)сть г(о)с(по)д(а)рь берет к своеи воли». Княжни Мстиславські повинні мешкати на своїй отчині доти, поки не будуть заручені; коли ж «им Богъ даст облюбенцовъ княжат, которые будут ровни имъ, тогда его м(и)л(о)сть г(о)с(по)д(а)рь хочет о их м(и)л(о)сти мыслити а их не хочет опустити, яко кровных своих, а бояром всим казал их м(и)л(о)сти послушным быти во всем такъ, какъ то господаринъ своихъ»⁸⁸.

При цьому юридично Мстиславське князівство перейшло до великого князя Олександра, який згадував (1499 р.), що «после кн[е]гини Мстиславское Мстиславль на насъ спал», «какъ кнегини Ивановое в животе не стало а Мстиславль спал на насъ»⁸⁹. Справді, в період 1496–1498 рр. судочинство в князівстві вершив литовський господар. Навіть прості люди скаржились йому «на боярина княжон Мстиславских на Клишка Радчича»⁹⁰; сам Олександр затверджував і права мстиславських землевласників: «Нехаи они тьи именя держать ... а нам с тых именеи поспол зо мстиславцы службу земьскую заступають»⁹¹. Дочки ж Івана Юрійовича та Уляни реальної влади не мали, лише проживаючи в батьківській столиці під опікою литовського монарха.

Новий повноправний князь у Мстиславлі з'явився на початку 1499 р., незадовго до 9 квітня – коли великий князь Олександр уже згадував, що віддав Мстиславль князю **Михайлу Івановичу Жеславському**⁹². Це був нащадок Євнутія Гедиміновича, великого князя Литовського (1342–1345), а потім дрібного князя Жеславського (в Білорусі)⁹³. 6 травня розглядалася скарга мстиславської боярині «на кн(я)зя Михаила Ивановича Жославского, штож какъ дали есмо за него княжну Мстиславскую и Мстиславль дали есмо ему у в отчину»⁹⁴. В іншому акті, виданому в липні 1499 р., литовський господар згадував докладніше: «мы, з ласки нашею, Мстиславль дали кн(я)зю Михайлу Ивановичу Жославскому за его службу и дочку кн(я)зя Иыванову Юревича княжну Уляну призволили ему понят за себе»⁹⁵. Отже, цей шлюб відбувся між 9 квітня та 6 травня (він був неможливим у Великий піст, який 1499 р. закінчився 30 березня). Потім Михайло Іванович виїхав до столичної Вільни, де 17 травня 1499 р. засвідчив акт великого князя Олександра як «княз Мих(айло) Мсти(лавский) Жаслав(ский)»⁹⁶, а 19-го – отримав письмовий привілей на свої

⁸⁴ *LM*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. Kn. 6 (1494–1506). P. 174, 197, nr 258, 300 (акти 1498 і 1499 рр.).

⁸⁵ *LM*. Kn. 5. P. 135, nr 218.

⁸⁶ *АЗР*. Санкт-Петербург, 1848. Т. II. С. 206, 401. № 162, 232 (королівські підтвердження 1529 і 1544 рр.).

⁸⁷ *Сборник РИО*. Санкт-Петербург: Тип-я Ф. Елеонского и К^о, 1882. Т. 35: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. Т. I. С. 32. № 7 (скарга московського посольства до ВКЛ, яке виїхало з Москви 20 березня 1489 р.).

⁸⁸ *LM*. Kn. 6. P. 117, nr 128.

⁸⁹ *Ibid*. P. 197, 214, nr 300, 328.

⁹⁰ *Ibid*. P. 127, nr 151 (1496 р.).

⁹¹ *Ibid*. P. 174–175, 197, nr 258 (1498 р.), 300 (1499 р.).

⁹² *Ibid*. P. 197, nr 300.

⁹³ *ПСРЛ*. Санкт-Петербург: Тип-я Э. Праца, 1856. Т. VII. С. 255, 256; *НПЛ*. С. 353, 358.

⁹⁴ *LM*. Kn. 6. P. 229, nr 355.

⁹⁵ *Ibid*. P. 214, nr 328.

⁹⁶ *LM*. Kn. 5. P. 132, nr 213.

нові володіння. Юридично це була винагорода за «веръную и пилную службу» князя, про спадкові права його дружини тут навіть не згадувалось. Михайло Іванович отримував «город Мстиславль а город Мглин со всеми двора мстиславскими и мглинскими, и з дворъцы» (далі перераховано дев'ять мстиславських «дворів», але жодного мглинського), «и со всеми бояры, и з ихъ именьи, и з слугами путными, и даньники, со всемъ правомъ и панствомъ ... поддугъ того, какъ тыи замьки деръжали кн(я)зь Юрей Лынквеневиць, а потомъ сынъ его, князь Иванъ. А дали то есмо ему у вотьчину вечную на веки вечныи, и его кн(е)гини, и ихъ детемъ, и потомъ будучымъ ихъ счадкомъ»⁹⁷.

Як бачимо, великий князь Олександр надав Мстиславль князю Михайлу Жеславському в якості власної «вислуги», а не спадщини його дружини, княгини Уляни Іванівни Мстиславської. Власне кажучи, вона й не могла бути спадкоємицею Мстиславля, оскільки мала старшу сестру, Анастасію. Однак остання взагалі була позбавлена права на батьківське князівство, ставши дружиною князя Семена Михайловича Слуцького. Литовський господар явно не хотів, щоб два найзначніші удільні князівства ВКЛ, Слуцьке та Мстиславське, об'єдналися під владою однієї особи. Пізніше княгиня Анастасія Слуцька не раз заявляла своє право на Мстиславль, наголошуючи, що князь Михайло Жеславський його «держить дей по сестре мосей меньшей, по своей кнегини». Але князь Михайло відповідав, що отримав Мстиславський замок від монарха «за мою службу»⁹⁸, і формально це справді було так.

Та для нашої теми важливіше, що великий князь Олександр, не визнавши права князівен Мстиславських на батьківську спадщину, присвоїв значну частину останньої, суттєво урізавши територію Мстиславського князівства. Зокрема, в акті його відновлення 1499 р. відсутні Кричев (належав Юрію Лингвеновичу 1440 р.) та володіння, які 1501 р. литовський господар надав своїй дружині, великій княгині Олені: «двори звані Княжичі й Тетерин і замок Попова Гора званий, котрі маетки Іван Юрійович князь Мстиславський держав зі всіма округами, чи волостями, до тих дворів здавна приналежними. Також і інші села приналежні до двору Тетерин, поблизу річки Друть розташовані, які (ми) забрали від княгині Мстиславської, ті села ... тепер включаємо, повертаємо і записуємо до явного двору Тетерин»⁹⁹. Звідси видно, що княгиня Уляна Мстиславська втратила лише кілька сіл у Тетеринській волості, зберігши за собою сам Тетерин, а отже, мабуть, і згаданий наступним сіверський замок Попова Гора.

Тоді слід визнати, що відсутні в наданні 1499 р. Кричев, Княжичі, Тетерин, Попова Гора та, вірогідно, Дроков відійшли до великого князя Олександра вже після смерті княгині Уляни. І саме про ці володіння йдеться в рішенні Олександра 1495 р., коли він дозволив князівнам Мстиславським мешкати «на всеи отчине своеи, што держал дед ихъ кн(я)зь Юрей и отец ихъ князь Иванъ», однак за виключенням того, що король Казимир (1440–1492) «придал кн(я)зь Юрю а кн(я)ю Ивану именеи и людеи, туо данину отца своего его м(и)л(о)сть г(о)с(по)д(а)рь берет к своеи воли». Дійсно, до 1440 р. жодна з вищеназваних волостей у володінні Семена-Лингвена та його синів, на відміну від Мстиславля та Мглина, не згадується¹⁰⁰. Кричев перейшов у володіння великого князя Олександра не пізніше

⁹⁷ ЛМ. Кн. 5. Р. 139–140, nr 224. За цим списком, акт виданий «у Вилни, в неделю Светого Духа» 1499 р., «м(е)с(е)ца марта 19 день». Але Духів день, який у католицизмі співпадає з Трійцею, а в православ'ї – відзначається наступного понеділка, за першим означенням у 1499 р. припадав на 19 травня (Пасха тоді була 31 березня). Дійсно, в архівній польськомовній реєстрі оригінального акту дата видачі – «maia dnia 19» 1499 р. (LM. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. Кн. 1 (1380–1584). Р. 117–118, nr 566). Також і перші публікатори списку з Литовської метрики внесли відповідну корективу – «Maia въ 19 день» (АЗР. Санкт-Петербург, 1846. Т. I. С. 197. № 172). Це робить вкрай сумнівною дату грамоти, якою князь Михайло Жеславський-Мстиславський надав радомльському богомольцю Діонісію церкву Пресв. Богородиці, нібито 20 січня 1499 р. На її підставі А. Мятельський відносив шлюб Михайла з Уляною Мстиславською ще до межі 1498–1499 рр. (Мяцельскі А. Мстиславське княства... С. 154). Слід гадати, у списку цієї грамоти (неопублікованої) дата видачі вказана помилково, оскільки важко уявити, щоб князь Жеславський розпоряджався у Мстиславському князівстві за чотири місяці до того, як отримав на нього офіційний привілей.

⁹⁸ Русская историческая библиотека. Петербург: Сенатская тип-я, 1903. Т. XX: Литовская метрика. Т. I. Стб. 1020, 1071–1072. № 300, 353 (Книга 2 судових справ).

⁹⁹ ...curias dictas Kniezycz et Thetheryn et castrum Popowa Hora dictum, quae bona Iwan Iurgievicz dux Saslawski (за іншим рукописом надруковано вірніше Scylawski, але й тут пропущена перша літера «М») tenuit cum omnibus distractionibus, alias włości, ad easdem curias ex antique spectan(tibus). Item et alias villas spectan(tes) ad curiam Thetheryn, iuxta fluvium Drud iacen(tes), quas receperamus ducissae Saslawien(sae) (за іншим рукописом надруковано Seyslawien, має бути [M]scylawien(sae)), eisdem villas ... praesentibus incorporamus, restituimus et inscribimus ad expressam curiam Thetheryn (Акты Литовской метрики. Варшава: Тип-я Варшавского учебного округа, 1897. Т. I. Вып. 2: 1499–1507 гг. С. 91–92 (прим. 5, 8), № 602). Княжичі й Тетерин дійсно належали князю Івану Юрійовичу Мстиславському та його княгині Уляні, про що згадано в їхніх спільних грамотах 1463 і 1483 рр. (АЗР. Т. I. С. 80, 103. № 66, 82).

¹⁰⁰ У Переліку міст Швигригайла, складеному восени 1432 р., Кричев, Тетерин і Дроков згадані в географічній групі (№ 19, 21, 23) суттєво попереду Мстиславля (№ 31) (Полехов С. Наследники Витовта... С. 522–523). Це було б досить дивно, якщо всі вони входили до складу одного князівства. Деякі сумніви можливі щодо Тетерина; вони засновані на двох реєстрах Литовської метрики, де зафіксовано надання великого князя Казимира, здійснене

червня 1494 р.¹⁰¹ – цілком можливо, вже після смерті княгині Уляни Мстиславської (хоча напевне цього стверджувати не можна)¹⁰². Щодо сіверського Дрокова, то «дроковці» як прями піддані литовського господаря та його «наместникъ дроковскии» вперше згадуються 13 травня 1496 р.¹⁰³ – точно вже після смерті княгині Уляни.

Мстиславське князівство у складі, встановленому 1499 р., проіснувало дуже недовго. Літом 1500 р., в розпал московсько-литовської війни, московські війська захопили всю Сіверську землю, включаючи підлеглий Мстиславлю замок Мглин і вже «господарські» Попову Гору та Дроков¹⁰⁴. На той час ці містечка «Мстиславского повету» налічували приблизно по 500 дворів¹⁰⁵. Більшу ж частину Сіверщини, зрадивши литовського господаря, піддали Москві двоє місцевих князів: Семен Іванович Можайський – свої міста Чернігів, Стародуб, Гомель і (захоплений) Любеч, а Василь Іванович Шемячич – Новгород-Сіверський та Рильськ¹⁰⁶. В якості винагороди за це московський великий князь Іван III того ж 1500 р. суттєво розширив сіверські володіння своїх нових васалів. Зокрема Семен Можайський, князь Стародубський, додатково отримав аж чотири волості – Почеп, Мглин, Дроков і Попову Гору¹⁰⁷ (ставши найбільшим феодалом у всій Московській державі). Так сіверський Мглин перейшов зі складу Мстиславського князівства до Стародубського, від якого власне ця волость, на нашу думку, й була відірвана 1406 р. До речі, князь Семен Можайський-Стародубський, молодший правнук Дмитра Донського, по жіночій лінії був також і правнуком князя Олександра Патрикійовича Стародубського¹⁰⁸ – того самого, у якого Вітовт конфіскував володіння у 1406 р.

Литовський великий князь Олександр, фактично втрапивши Сіверщину, спробував задержати хоча б одне з її прикордонних містечок, а саме Попову Гору, пішовши заради цього на своерідну хитрість. Як уже згадувалось, 12 серпня 1501 р. Олександр надав

ні на території волостей Мстиславля, Кричева та Мглина, конфіскованих у Юрія Лингвеновича після його короткочасного князіння 1440 р. (ЛМ. Кн. 3. Р. 36). 1) «Булгаку село, што Симонъ держаль при кн(язи) Лыньквено, со всеми бортники, Шанькович да Шепелевичи». Згадані тут «Шепелевичи» ототожнюються з однойменним селом, пізніше містечком Тетеринської волості (Мяцельскі А. Мсціслаўскае княства... С. 141; Вялікі гістарычны атлас Беларусі. Мінск: Белкартаграфія, 2009. Т. 1. С. 71). Однак у джерелі «Шепелевичи», здається, – не назва села, а прізвище приналежних до нього бортників. Трохи нижче це надання продубльоване так: «Булгаку Симоново, какъ ему Жикгимонъ дал. Ашаньковичу [читай: , а Шаньковичу – С. К.] Шепелевичу ...». 2) «Самоилу Головчинъ, какъ при Жикгимонъте держаль». Головчин також вміщується у Тетеринській волості (Вялікі гістарычны атлас Беларусі. Т. 1. С. 71). Але за іншою версією це село, згадане також у пізнішій грамоті Юрія Лингвеновича, ще в XIX ст. існувало поблизу Онуфрїївського монастиря під Мстиславлем (Мяцельскі А. Мсціслаўскае княства... С. 135–136, 617). Врешті, надання самого Тетерина «Книга данин Казимира» реєструє в зовсім іншому місці: «Пану Довкгирду, воеводе виленскому, Тетерино а Мошково у вотчину. Самъ великий кн(язь) Сопега». Після смерті Довгирда в 1443 р. це володіння перейшло до інших власників: «Кн(язю) Ивану Романовичу кн(язи)и двор у Тетерине ... Кн(е)г(и)ни Михаиловои село у Тетерине, што Волчко, Довькгирдовъ слуга, держаль» (ЛМ. Кн. 3. Р. 27, 30). Жодного зв'язку Тетерина з Мстиславським князівством тут ще не простежується.

¹⁰¹ 17 травня 1495 р. Олександр писав «наместнику кричовскому і старцу, і мужом», що раніше він «продади есмо мыто кричовское на год жиду троцкому Симсе Мархаевичу ... і он того году своего не додержаль». Тепер же великий князь продав кричевське мито тому ж єврею ще на три роки, «а рокъ ему увезати ся в тоє мыто на сего св(е)того Ивана день, што придет, а держати ему тоє мыто три годы сполна до того року»; «А што первого году он не додержал и он таки нехаа додержитъ того году подлугъ того, как купил» (ЛМ. Кн. 6. Р. 239, nr 381). Звідси випливає, що перший річний строк оренди кричевського мита завершувався 24 червня 1495 р. або незадовго перед тим, відповідно розпочавшись у червні 1494 р.

¹⁰² 15 лютого 1499 р. «кричовлянка на имя Зуевая и с сыньми своими» скаржилася великому князю Олександру «на мешанина кричовского, на Сенка Поповича, штож он держитъ за собою селище, землю еє отчиньную». Але з'ясувалось, що Сенько Попович уже «первеи сего бил намъ чолом и вказывал перед нами листъ отца нашего, короля его м(ил)о(сти), штож его м(ил)о(сть) тоє селище дал ему за пусто». Відповідно до згаданого листа короля Казимира, Олександр підтвердив право власності Сенька, вшлавши відповідне розпорядження й «до наместника кричовского» (ЛМ. Кн. 6. Р. 187–188, nr 285). Можна було б припустити, що тут ідеться про давнє надання Казимира, здійснене ще до його обрання королем Польщі (1447 р.), в період конфіскації Мстиславського князівства у Юрія Лингвеновича (1441–1446 рр.): тоді якийсь Сенько, брат Глібка Кричевського, отримав «три ч(ол)о(в)еки, на име Кызыр, да Токар, да Старя ... а куници у Кричеве Сенку vybrати и принести сем к великому кн(язю), а ему его доходец» (ЛМ. Кн. 3. Р. 19). Однак, по-перше, Сенько Кричевський отримав від великого князя Казимира трьох податних людей, а Сеньку Поповичу король «тоє селище дал ему за пусто». По-друге, важко уявити, щоб у 1499 р. «Зуевая» стала згадувати про юридичну помилку, від часу якої минуло щонайменше 53 роки. Тому видається значно вірогіднішим, що Сенько Попович отримав селище в Кричеві від короля Казимира ближче до кінця його правління († 1492). Але й це не означає, що король конфіскував всю Кричевську волость після смерті князя Івана Юрійовича 1485 р. – оскільки відомо, що в цей час Казимир розпоряджався маєтками бояр навіть у Мстиславлі, збереженому за княгинєю Уляною Мстиславською (див. вище).

¹⁰³ ЛМ. Кн. 6. Р. 344, nr 597.

¹⁰⁴ Сборник РИО. Санкт-Петербург, 1884. Т. 41. С. 327, 344; ПСРЛ. Санкт-Петербург: Тип-я М.А. Александрова, 1910. Т. XXIII. С. 196.

¹⁰⁵ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. С. 212–213. (ретроспективні згадки у т. зв. Пам'яті 1527 р.).

¹⁰⁶ Сборник РИО. Т. 41. С. 327.

¹⁰⁷ ПСРЛ. Т. XXIII. С. 196.

¹⁰⁸ У 1403 р. князь Андрій Дмитрович (Можайський), дід Семена Можайського-Стародубського, одружився «у князя Александра Патрекевичу у Стародубского, поят дщерь ег Огрофьну» (ПСРЛ. Т. XXV. С. 232).

кілька земельних володінь своїй дружині, великій княгині Олені, включивши до них і «замок Попова Гора (*castrum Popowa Hora*)»¹⁰⁹. Справа в тому, що Олена була дочкою Івана III, і литовський господар міг сподіватися, що його московський тесть погодиться відступити Попову Гору в особисте володіння власній дочці. Однак такий розрахунок виявився даремним, оскільки за умовами литовсько-московського перемир'я, укладеного в березні 1503 р. (строком на 6 років), Олександр зобов'язувався не воювати володінь, фактично закріплених за новими московськими «слугами», у т. ч. волостей «Поповы Горы, Мьглина, Дрокова»¹¹⁰. Хоча тієї ж весни князь Семен Стародубський ще скаржився Івану III, що литовські піддані нападали на «его волости, Попову Гору и Стародубские села»¹¹¹.

Князь Михайло Мстиславський, утративши Мглин, взамін за нього 14 жовтня 1503 р. випросив собі «волостку Кревского повѣту, на имя Спегляны» (в Литві)¹¹², потім – ще деякі маєтки. У 1527 р. він фактично відмовився від Мстиславля на користь короля Жигимонта¹¹³, оскільки його єдиний син, князь Федір Михайлович, попереднього року втік до Москви (де започаткував боярський рід Мстиславських, один із найзнатніших у Московській державі XVI – поч. XVII ст.).

Наприкінці подаємо хронологічний перелік володарів Мстиславського князівства:

- Семен-Лингвеній Ольгердович: між 1392 і 1396 – після 19 червня 1431 р.;
- Юрій Лингвенович: після 19 червня 1431 – 8 грудня 1432 р.;
- Ярослав-Федір Лингвенович: грудень 1432 – вересень 1433 р.;
- Юрій Лингвенович (вдруге): жовтень 1433 – кінець 1435 / поч. 1436 р.;
- Юрій Лингвенович (втретє): др. пол. 1440 р.;
- Василь Ярославич Серпуховський (із Москви): весна – осінь 1446 р.;
- Юрій Лингвенович (вчетверте): грудень 1446 – осінь 1459 / весна 1461 р.;
- Іван Юрійович: осінь 1459 / весна 1461 – 1485 р.;
- Уляна, вдова Івана Юрійовича: 1485 – до серпня 1495, навряд чи раніше 1494 р.;
- Михайло Іванович Жеславський: поч. 1499 (до 9 квітня) – 1527 р.; сіверський Мглин утратив літом 1500 р.

References

- Bespalov, R. (2016). Litovsko-moskovskie otnosheniya 1392–1408 gg. v svyazi so smolenskoj, chemigovskoj i ryazanskoj politikoj Vitovta i Vasiliya I [Lithuanian-Moscow relations of 1392–1408 in connection with the Smolensk, Chernihiv and Ryazan policies of Vytautas and Vasily I]. *Srednevekovaya Rus – Medieval Rus*, 12, P. 129–182.
- Kelembet, S. (2016). Velykyi kniaz Roman Mykhailovych II – ostannii samostiinyi volodar Chernihova [Grand prince Roman Mikhailovich II – the last independent ruler of Chernihiv]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 3–16.
- Kelembet, S. (2019). Kniazi Hlynski: pokhodzhennia rodu. Hlynske kniazivstvo. volodinnia v Siverskii zemli [The Hlynskys princes: origin of the genus, Hlynsky principle, ownership in the Siverska land]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 3–18.
- Kelembet, S. (2019). Lytovsko-katolytski kniazi v Siverskii zemli: 1401–1452 rr. [Lithuanian-Catholic princes in Siverska land: 1401–1452]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4–5, P. 8–32.
- Khoroshkievich, A., Polekhov, S. (Ed.). (2015). Polotskiie gramoty XIII – nachala XVI v. [Polotsk charters of the 13th – the early 16th c.]. Moscow, Russia.
- Krupa, K. (1993). Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 [Political relations of Gedymyn with Nowogrod the Great in 1430–1471]. *Przegląd Historyczny – Historical Overview*, 84/3, P. 289–306.
- Kuchkin, V. (2015). Datirovka spiska «A sie imiena gradom vsiem ruskym dalnim i blizhnim» [Dating of the list «And these are names of all Rus cities, far and near»]. *Drevniaia Rus. Voprosy mediyevistiki – Ancient Rus. Issues in Medieval studies*, 3, P. 70–72.
- Mytsyk, Yu., Kravets, M. (Ed.). (2003). Prysiazhni knyhy 1654 r. Bilotserkivskiy ta Nizhynskiy polky [Oath books of 1654. Bila Tserkva and Nizhyn regiments]. Kyiv, Ukraine.
- Polekhov, S. (2014). Smolienskoie vosstaniie 1440 g. [The Smolensk uprising of 1440]. *Istoricheskii viestnik – Historical bulletin*, 7 (154), P. 160–197.
- Polekhov, S. (2015). Nasledniki Vitovta. Dinasticheskaya voyna v Velikom knyazhestve Litovskom v 30-e gg. XV v. [Vytautas's successors. The dynastic war in the Grand duchy of Lithuania in 1430s]. Moscow, Russia.
- Polekhov, S. (2019). Lugven, Novgorod i vostochnaya politika Vitovta (1411–1414) v svete maloizvestnykh istochnikov Kenigsbergskogo arkhiva [Lengvenis, Novgorod and Vytautas' Eastern policy (1411–1414) in the light of little-known sources of the Königsberg archive]. Minsk, Belarus.

¹⁰⁹ Акты Литовской метрики. Т. I. Вып. 2. С. 91. № 602.

¹¹⁰ ЛМ. Кн. 5. П. 324, nr 518; Сборник РИО. Т. 35. С. 399.

¹¹¹ Сборник РИО. Т. 35. С. 430.

¹¹² АЗР. Т. I. С. 353–354. № 205.

¹¹³ ЛМ. Кн. 1. П. 117, nr 565; АЗР. Т. II. С. 181–182. № 148.

Rusyna, O. (1998). *Siverska zemlia u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho* [Siver land in the structure of Grand duchy of Lithuania]. Kyiv, Ukraine.

Varonin, V. (2010). *Kniaz Yurai Lyngvenovich Mstislavski. Histarychny partret* [Prince Yuri Lyngvenovich Mstislavsky. Historical portrait]. Minsk, Belarus.

Zaikowski, E. (2015). «*Spisok gorodov russkikh dalnikh i blizhnich*»: *datyrowka pratografa* [«List of Russ cities, far and near»: dating of the protograph]. *Kniazha doba: istoriia i kultura – The Princely era: history and culture*, 9, P. 273–289.

Келембет Станіслав Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України (вул. М. Грушевського, 4/614, Київ, 01001, Україна).

Kelembet Stanislav – candidate of historical sciences (Ph.D. in History), docent, senior research fellow, Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine (4/614, M. Hrushevskoho, Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: stas.kelembet@gmail.com

THE PRINCES OF MSTISLAVL AND THEIR SIVERIAN POSSESSIONS IN THE 15th c.

Purpose: to study the history of the Mstislavl princes, who were a branch of the Gediminovich dynasty and the closest relatives of rulers of the Grand duchy of Lithuania during the 15th c. Particular attention is paid to facts of belonging to the Mstislavl principality of townships-volosts located within the historical Siverska land – Mhlyn, Popova Hora and, probably, Drokov. **Methods:** both general scientific (analysis, synthesis, deduction, induction) and special scientific research methods were applied – historical-chronological, comparative-historical, historical-genetic, historical reconstruction, etc. **Novelty:** within the framework of the declared topic, some problematic episodes related to the chronology of the rule of the Mstislavl princes and the composition of their Siverian possessions are specified for the first time. According to the author's opinion, Mhlyn volost was annexed to the Mstislavl principality significantly later than its formation, in particular in 1406. And Popova Hora most likely fell into possession of Mstislavl only in the mid-15th c. The specific year of prince Ivan Yuriyovych's death is determined – 1485. It is established that after Moscow's occupation of Siverska land in 1500, Mhlyn and Popova Hora passed into possession of princes of Mozhaisk-Starodub. **Conclusions:** for the first time in soviet historiography, a critical review is given to the history of the Mstislavl princes, systematized in the format of separate biographical essays during that period when the territory of Mstislavl principality included some northern volosts of Siverska land.

Key words: Mstislavl principality, Gedyminids dynasty, Grand duchy of Lithuania, Siverska land, Mhlyn, Popova Hora, Lithuanian metrica.

Дата подання: 4 жовтня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 5 лютого 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Келембет, С. Князі Мстиславські та їх сіверські володіння в XV ст. *Сіверянський літопис*. 2024. № 1. С. 18–31. DOI: 10.58407/litopis.240102.

Цитування за стандартом APA

Kelembet, S. (2024). *Kniazii Mstislavski ta ikh siverski volodinnia v XV st.* [The princes of Mstislavl and their Siverian possessions in the 15th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 18–31. DOI: 10.58407/litopis.240102.

